

**Міністерство освіти і науки України**

**Львівський національний університет імені Івана Франка**

Факультет культури і мистецтв кафедра музичного мистецтва

**"Український фольклор як засіб морально-естетичного виховання школярів"**

**Виконав:**

студент II курсу ОР "Магістр"

групи КМОМ-21

спеціальності 014.13

середня освіта (музичне мистецтво)

Коваль М. О.

**Науковий керівник**

доцент, кандидат педагогічних наук,

Жигаль З.М.

**Рецензенти:** кандидат мистецтвознавства,

доцент кафедри музикознавства та

хорового мистецтва ЛНУ ім. І. Франка

Чучман В. М.

кандидат мистецтвознавства, доцент

Король О. М.

**Львів 2024**

## **ЗМІСТ**

### **ВСТУП**

### **РОЗДІЛ I. ВИХОВНІ ТРАДИЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ**

### **РОЗДІЛ II. ФОЛЬКЛОР ТА ЕТНОПЕДАГОГІКА У ВИХОВАННІ ДИТИНИ**

2.1. Взаємозв'язок традиційної культури та освітнього процесу

2.2. Виклики та перспективи використання фольклору та етнопедагогіки у вихованні сучасних дітей

### **РОЗДІЛ III. МУЗИЧНО-ФОЛЬКЛОРНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ МОРАЛЬНО-ЕСТЕТИЧНИХ ЯКОСТЕЙ ШКОЛЯРІВ**

3.1 Використання українського фольклору на уроках музичного мистецтва

3.2 Завдання, методи і прийоми роботи з учнями по засвоєнню музичного фольклору

### **РОЗДІЛ IV. ВИХОВАННЯ НА ОСНОВІ КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВОГО ФОЛЬКЛОРУ**

4.1. Пісні Різдвяного циклу

4.2. Веснянки

4.3. Русальні пісні

4.4. Купальські пісні

4.5. Жнивварські пісні

### **РОЗДІЛ V. ВИХОВАННЯ НА ОСНОВІ РОДИННО-ОБРЯДОВОГО ФОЛЬКЛОРУ**

5.1. Поняття та основи виховання на основі творчості

5.2. Методика виховання учнів на основі родинно-обрядового фольклору

5.3. Аналіз сучасного стану впровадження родинно-обрядового фольклору в освітньому процесі

### **РОЗДІЛ VI. Фольклор як частина виховного процесу поза уроками.**

6.1. Формування морально-етичних норм учнів поза уроками

6.2. Свята, пов'язані з обрядовістю та календарними подіями

### **ВИСНОВКИ**

## ВСТУП

**Актуальність дослідження.** При сучасному розвитку освіти в Україні надто важливим є формування активної, творчої особистості. Становлення її духовної сфери визначається впливом мистецтва, в тому числі і фольклорного. Тому важливою складовою всебічного розвитку підростаючого покоління є музично-етичне виховання, формування художніх уявлень.

З давніх-давен наші предки використовували слово та мелодію як засоби навчання і виховання дітей. Усна народна творчість увібрала у себе ідеали, якими керувалися батьки й педагоги у процесі морально-етичного виховання школярів.

Фольклорна спадщина оспівувала працю, мужність і розум людини, відображала природні багатства, значущі історичні події, а також слугувала засобом передачі досвіду виховання та популяризації народної педагогіки.

Становлення освіти та виховання в Україні створює нові умови для розвитку національної культури, зокрема і музичного фольклору. Народна мудрість - важливий інструмент передачі соціального досвіду.

Сьогодні вона активно інтегрується у виховну діяльність, наповнюючи її емоційними оцінками, сприяючи розвитку творчих здібностей і художньо-естетичних потреб особистості. У процесі багатовікової життєвої практики українського народу виділились головні принципи морально-етичного виховання дітей засобами саме українського музичного фольклору.

Ідею виховання на основі творів фольклору відстоювали такі видатні педагоги, письменники, як: Б. Грінченко, М. Драгоманов, О. Духнович, М. Костомаров, І. Котляревський, І. Франко. Також варто згадати культурно-просвітницьких діячів, а саме Г. Сковорода, Т. Шевченко, Л. Українка, К. Ушинський, які рекомендували глибше використовувати народний епос та фольклор у виховному процесі.

Педагоги-музиканти, вчені, методисти, зокрема Н. Ветлугіна, С. Русова, А.

Авдієвський, А. Козир, О. Ростовський, Г. Падалка, О. Рудницька, О. Олексюк неодноразово аналізували процес розвитку музичної освіти школярів та згадували їх у своїх працях.

Знайомство дітей з народною творчістю, спостереження за нею надзвичайно збагачують творчий потенціал та фантазію, допомагають розвивати уяву, сприяють їхньому вихованню. Твори народного мистецтва вчать бачити красу рідної землі у кожній деталі та виховують повагу до духовних цінностей.

**Об'єкт дослідження:** морально-естетичне виховання особистості засобами фольклору.

**Предмет дослідження:** використання українського фольклору на уроках музичного мистецтва.

**Мета дослідження:** проаналізувати потенціал українського фольклору як засобу морально-естетичного виховання школярів та обґрунтувати його інтеграції в навчально-виховний процес для формування у дітей етичних і культурних цінностей, патріотизму, поваги до національної спадщини, а також розвитку їх творчих здібностей і емоційно-естетичного сприйняття.

**Завдання дослідження:** визначення виховного потенціалу фольклорної спадщини, вивчення її ролі у формуванні духовних і моральних цінностей, а також розробка методичних рекомендацій для педагогів щодо інтеграції фольклорних елементів у виховний процес сучасної школи.

**Наукова новизна** полягає у використанні фольклорного матеріалу у навчально-виховному процесі, зокрема і під час позакласної та позаурочної діяльності, а також впливу фольклорної спадщини на розвиток у школярів національної ідентичності, патріотизму та емоційно-естетичної культури.

**Структура** магістерської роботи: складається із вступу, 6 розділів, висновків, списку використаної літератури. Повний обсяг роботи становить 61 сторінки.

## РОЗДІЛ І. ВИХОВНІ ТРАДИЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ

Український фольклор - найцінніше джерело національної культури, який упродовж століть виконував не лише розважальну, а й виховну функцію. Він увібрав у себе морально-етичні ідеали, традиції та духовні цінності народу, слугуючи потужним інструментом передачі знань, досвіду й виховання наступних поколінь [2, с. 89].

Відродження України, її історії неможливе без пробудження національної свідомості, особливо це стосується молодого покоління. Розпочинати таке виховання потрібно ще з дитячого віку.

Український науковець М. Г. Стельмахович писав у своїх працях, що завдяки традиціям, які живуть в пам'яті нашого народу впродовж віків, які передаються від покоління до покоління, такі людські якості, як безмежна любов до України, світлої пам'яті своїх предків, рідної мови, історії - це то що допомагає нам триматися вірного та гідного шляху по життю.

Видатний письменник В. О. Сухомлинський називав народні традиції «живим та вічним джерелом педагогічної мудрості», «зосередженням духовного життя народу». Саме, педагогічне значення народних традицій полягає тому, що вони є результатом виховних зусиль українського народу протягом багатьох століть, як незамінний виховний засіб. Через традиції та звичаї кожен етнічний народ продовжує себе, свою духовну культуру, свій характер і психологію у своїх дітях.

Основна виховна роль українського фольклору проявляється у різноманітних його жанрах: казках, піснях, думах, легендах, прислів'ях, загадках і народних обрядах. Кожен із них містить унікальний педагогічний потенціал, спрямований на формування в дітей таких моральних якостей, як доброта, чесність, працьовитість, шанобливе ставлення до старших і природи, любов до Батьківщини.

Особливе місце в народній педагогіці займають казки, які в символічній формі передають дітям уявлення про добро і зло, справедливість і несправедливість, винагороду за чесну працю та покарання за ледарство або не праведні вчинки. Наприклад, у казках часто прославляється героїзм, мудрість, винахідливість, що навчають дітей оптимізму та віри в себе. Кожен із них має своєрідний педагогічний потенціал, який спрямований на виховання у дітей різних моральних рис, а саме доброта, чесність, повага до старших та своєї Батьківщини. Водночас образи негативних персонажів, як-от ледачого або жадібного героя, слугують попередженням і застереженням.

Народні пісні, зокрема колискові, сприяють формуванню емоційної сфери дитини. Колискові не лише заспокоюють і гармонізують психоемоційний стан, але й передають дитині перші уявлення про світ через образи природи, матері чи родини. Ліричні та обрядові пісні знайомлять школярів із багатством культурних традицій, сприяють розвитку художнього смаку, а також формують естетичне ставлення до життя.

Думи й історичні пісні виконували не лише функцію збереження національної пам'яті, але й ставали потужним джерелом патріотичного виховання. Через них передавалися зразки героїзму, мужності, вірності народові та любові до рідної землі [6, с. 24]. Наприклад, образи героїв, як-от козака Байди або Морозенка, не тільки зберігають пам'ять про минуле, але й мотивують сучасних школярів до сміливості й відданості своїй країні.

Важливим жанром фольклору є прислів'я та приказки, які в короткій і лаконічній формі передають народну мудрість, етичні норми та життєві настанови. Вони служать своєрідними моральними орієнтирами, формуючи у дітей правильне уявлення про життєві цінності: «Хто рано встає, тому Бог дає», «Чесне слово дорожче за золото», «Праця людину годує, а лінь марнує».

Неможливо не згадати народні звичаї. Звичаї нашого народу - це ті прикмети,

по яких розпізнається нація не тільки в сучасному, історичному минулому. Вони зароджувалися віками і підкреслюють тисячолітній досвід народу. Одвічні мудрі традиції, які ми сьогодні відроджуємо, які споконвіку формували в людині добрі почуття - сягають ще сивої давнини.

Загадки, у свою чергу, стимулюють розвиток інтелектуальних здібностей, кмітливості та творчого мислення. Вони допомагають дітям навчитися мислити асоціативно, шукати приховані смисли, звертати увагу на деталі, розвиваючи їхню допитливість і пізнавальний інтерес.

Невід'ємною складовою виховної традиції є народні обряди та звичаї. Такі святкові дійства, як Різдво, Великдень, Купала, супроводжуються цілим комплексом обрядових пісень, танців і ігор, які залучають дітей до спільної діяльності, формуючи в них почуття колективізму, приналежності до роду та нації. Такі традиції сприяють збереженню національної ідентичності та розвивають у дітей шанобливе ставлення до культурної спадщини.

Сьогодні виховні традиції українського фольклору залишаються актуальними в освітньому процесі [16, с. 33]. Використання фольклорних елементів у виховній роботі дозволяє педагогам гармонійно розвивати особистість школярів, збагачуючи їх духовний світ, емоційну сферу та творчий потенціал. Інтеграція казок, пісень, загадок і народних обрядів у заняття та виховні заходи сприяє формуванню в дітей морально-етичних орієнтирів, художнього смаку й усвідомлення себе частиною великої культурної спільноти.

Виховні традиції українського фольклору також пов'язані з ідеєю гармонії між людиною і природою, яка займає важливе місце в народній творчості. У піснях, казках, загадках і прислів'ях часто зустрічаються образи дерев, квітів, тварин, небесних тіл, які уособлюють красу, силу, мудрість або моральні якості. Це формує у дітей шанобливе ставлення до навколишнього світу, усвідомлення взаємозв'язку людини з природою та відповідальності за її збереження.

Наприклад, у народних легендах дуб символізує міцність і силу, калина - красу й дівочу чистоту, а жайворонок - весну та радість.

Сучасні освітні практики мають значний потенціал для адаптації цих традицій до умов сьогодення. Наприклад, використання інтерактивних форм роботи, таких як театралізовані постановки народних казок, квести, загадки, вікторини, різноманітні фольклорні фестивалі, сприяє активній участі дітей у процесі пізнання, розвитку їхньої креативності та інтересу до рідної культури. Такі методи дозволяють зробити виховний процес не тільки корисним, а й захопливим.

Інтеграція фольклору в освітній процес важлива не лише в початковій школі, але й на етапі підліткового виховання, коли школярі потребують формування усвідомленого ставлення до моральних цінностей та національної ідентичності. Спільне вивчення родинних традицій, аналіз текстів дум і пісень, участь у фольклорних заходах дозволяють закріпити в учнів почуття гордості за свою культуру, поглибити знання про історію народу та виховати гідних громадян.

У контексті глобалізації і стрімкого технологічного розвитку особливого значення набуває збереження національної культурної ідентичності. Виховання на основі фольклору сприяє створенню міцного духовного фундаменту, який допомагає дітям протистояти негативним впливам, зберігати внутрішню гармонію та орієнтуватися на етичні цінності.

Таким чином, виховні традиції українського фольклору є не просто історичною спадщиною, а актуальним і дієвим інструментом формування гармонійної, всебічно розвиненої особистості [1, с. 22]. Вони надають можливість педагогам реалізувати виховні завдання, розвиваючи в учнів моральність, патріотизм, естетичне почуття й любов до рідного краю. У цьому полягає універсальність і незамінність фольклорної педагогіки, яка залишається актуальною в умовах сучасної системи освіти.

Тому важливим завданням є збереження та популяризація українського

фольклору, його інтеграція в шкільні програми та позакласну діяльність. Тільки через активне використання цього культурного надбання ми можемо забезпечити передачу народної мудрості та виховання нових поколінь, які цінуватимуть свої корені й продовжуватимуть традиції предків.

Чим більше ми знайомимось з українським фольклором, з нашою культурою, тим більше ми переконуємось у необхідності відродження її в сучасність.

Отже, можна зробити висновок, що аналіз виховних традицій фольклору доводить його унікальний потенціал для формування гармонійної, духовно багатой особистості. Казки, пісні, думи, прислів'я, загадки та обрядові традиції сприяють розвитку у школярів моральних якостей, естетичного смаку та національної самосвідомості. Особливо важливо, що фольклор не лише зберігає зв'язок з історичним минулим, а й здатен адаптуватися до сучасних освітніх потреб, інтегруючись у виховний процес [15, с. 13].

У сучасних умовах глобалізації, коли існує ризик втрати культурної ідентичності, звернення до українського фольклору в освітньому процесі набуває особливого значення. Він сприяє зміцненню національної свідомості, формуванню патріотизму та збагаченню духовного світу дітей.

Таким чином, український фольклор є незамінним джерелом виховного впливу, що допомагає дітям усвідомити свою культурну належність, досягнути етичні норми та естетичні цінності. Його використання у виховній роботі сприятиме формуванню відповідальних, моральних і творчих особистостей, які продовжуватимуть плекати національні традиції й передавати їх наступним поколінням.

## РОЗДІЛ II. ФОЛЬКЛОР ТА ЕТНОПЕДАГОГІКА У ВИХОВАННІ ДИТИНИ

### 2.1. Взаємозв'язок традиційної культури та освітнього процесу

Фольклор є важливим елементом національної культури, що відображає духовне життя народу, його історичні переживання, моральні та естетичні цінності. Від народних казок, пісень і легенд до прислів'їв, звичаїв і обрядів - усі ці форми фольклору становлять величезну культурну спадщину, яка є невід'ємною частиною освітнього процесу, зокрема виховання дитини. Одним із важливих напрямів, що вивчає взаємозв'язок фольклору та освіти, є етнопедagogіка - наука про традиційні методи навчання та виховання, які використовуються в народних громадах, зокрема через фольклорні засоби [18, с. 44].

Фольклор в етнопедagogіці виступає як основний інструмент передачі досвіду, знань та моралі від покоління до покоління. Народні казки, пісні, легенди, приказки і ритуали не тільки зберігають знання, але й формують світогляд, допомагають засвоювати основи життя в суспільстві, навчати етичних норм, взаємоповаги, працелюбства, співчуття і взаємодопомоги. Вони також є безпосередньою частиною навчального процесу в традиційній педагогіці, де вчителі і старші члени громади передавали своїм учням моральні уроки через розповіді, пісні, ігри.

Фольклор є не лише об'єктом вивчення, а й активно включається в освітній процес як засіб формування ідентичності, відродження національних цінностей і зміцнення духовних засад. Через нього діти навчаються не тільки мовним виразам, але й особливостям соціальних відносин, а також здатності розпізнавати культурні символи, важливі для їхнього народу.

Етнопедagogіка, як наука, спрямована на вивчення педагогічних традицій і виховних практик, що сформувалися в народній культурі. Вона зосереджена на дослідженні методів, за допомогою яких фольклор і народні звичаї впливають на формування особистості в контексті національних традицій. Виховання в

етнопедагогіці організується на основі моральних і духовних принципів, що передаються через пісні, обряди, казки та інші форми народної творчості.

Традиційні методи виховання, за допомогою яких народи передавали свої знання і досвід, відрізняються від класичних підходів освіти тим, що вони включають емоційну, інтуїтивну і ритуальну складову, а також більш гнучкі за характером і набагато тісніше пов'язані з конкретними соціальними і культурними реаліями певної спільноти.

В умовах сучасної освіти важливо зберігати національні традиції та звичаї, використовуючи фольклорні матеріали для розвитку духовності, моральності та національної свідомості учнів. У школах України, наприклад, фольклор все більше включається до навчальних планів, оскільки він є потужним інструментом для виховання молоді в дусі патріотизму, поваги до культурної спадщини та рідної мови [12, с. 99]. Крім того, методи етнопедагогіки можуть бути використані для розвитку критичного мислення та емоційного інтелекту дітей, а також для формування громадянської позиції.

Таким чином, фольклор і етнопедагогіка є невід'ємними складовими частинами сучасної освіти, зберігаючи не тільки традиції, але й передаючи їх новим поколінням через моральні уроки, культурні настанови та емоційні переживання. Вивчення фольклору в школах допомагає формувати гармонійну особистість, яка здатна не тільки сприймати національні цінності, а й ефективно взаємодіяти з іншими культурами та традиціями у глобалізованому світі.

## 2.2. Виклики та перспективи використання фольклору та етнопедагогіки у вихованні сучасних дітей

Усвідомлення важливості фольклору та етнопедагогіки в вихованні сучасних дітей є невід'ємною частиною розвитку сучасної освіти та культури. В умовах глобалізації, урбанізації та культурної уніфікації, традиційні цінності та

національні особливості можуть зникнути або значно трансформуватися. Однак використання фольклору та етнопедагогіки може стати надпотужним інструментом у збереженні культурної ідентичності, розвитку моральних та естетичних якостей молоді. Цей процес також стикається з певними викликами, вирішення яких потребує нових підходів у навчальному процесі та вихованні.

Одним із основних викликів використання фольклору та етнопедагогіки при сучасному вихованні дітей є вплив глобалізації, що супроводжується поширенням західної культури та цінностей через засоби масової інформації та інтернет. Цей процес призводить до знищення культурних кордонів і зменшує значення національних традицій, а також призводить до зниження інтересу, щодо рідної культури. Все частіше піддаються впливу світових трендів, в той час як традиційні звичаї, пісні, казки, обряди стають менш популярними серед дітей.

Фольклор, як носій культурної ідентичності, може бути витіснений комерційними культурами, що пропонують більш глобальні та популярні форми розваг. Наприклад, популярність західних відеоігор, музичних стилів призводить до того, що діти майже не знайомляться з народними творами. Вони все більше втрачають інтерес до традиційних цінностей, таких як сімейні зв'язки, повага до старших, взаємопоміч.

У цьому контексті використання фольклору та етнопедагогіки в навчальних закладах стає справжнім викликом для вчителів та дітей. Педагоги повинні знайти спосіб поєднати глобальні та локальні культурні тенденції, адаптуючи фольклор до сучасності, не втрачаючи при цьому його основного змісту. Це вимагає нових підходів у викладанні, які включають інтеграцію новітніх технологій для популяризації народної творчості серед дітей [10, с. 28].

Ще одним значним викликом є стрімкий розвиток технологій і перехід до повністю цифрової ери. Інтернет, соціальні мережі, мобільні додатки стали основними джерелами інформації та розваг для дітей. Це повністю змінює підхід

до навчання, оскільки багато учнів починають віддавати перевагу цифровим ресурсам замість традиційних методів навчання, таких як читання книг або участь у народних фестивалях чи заходах.

Фольклор, будучи традиційним видом усної культури, на перший погляд може виглядати застарілим в умовах сучасного медійного простору, де контент часто спрощений і адаптований до споживчих потреб. Сучасні діти, які звикли до швидких змін інформації, можуть не мати терпіння або зацікавленості у вивченні таких складних та важких фольклорних творів [7, с. 11]

Але варто зазначити, що водночас, технології можуть стати потужним інструментом у відновленні інтересу до фольклору, якщо правильно їх використовувати. Наприклад, створення мобільних додатків або інтерактивних онлайн-платформ для вивчення народних традицій, зможе допомогти учням не тільки ознайомитися з культурною спадщиною, а й ще взаємодіяти з нею через мультимедійні засоби, а саме відео, анімації. Найголовніше це знайти баланс між інтерактивними можливостями та збереженням автентичності матеріалу.

Суттєвим викликом є недостатня підготовленість педагогів до використання фольклору та етнопедагогіки у виховному процесі. Більшість вчителів, особливо в умовах зміни освітніх стандартів, не мають достатньо спеціалізованих знань з цих галузей, що обмежує їхню здатність ефективно використовувати фольклорні елементи на уроках. Учителі часто не мають системного підходу до вивчення народних традицій і не можуть адаптувати їх до сучасних реалій.

Більшість вчителів не проходили підготовки з фольклористики чи етнопедагогіки, тому фольклор часто сприймається ними як щось додаткове, а не як основа для виховання національної свідомості та моральних якостей дітей. Крім того, недостатньо уваги приділяється педагогічним методам, що дозволяють органічно впроваджувати фольклорні елементи в повсякденне життя учнів.

Для вирішення цієї проблеми важливо проводити курси підвищення

кваліфікації для педагогів, створювати навчальні програми та методичні матеріали, які допомагають викладачам ефективно працювати з фольклорними ресурсами в контексті сучасної освіти.

Неможливо не згадати про зміни в соціальній та культурній ситуації. У сучасному світі сімейні цінності, виховання дітей та роль батьків зазнали значних трансформацій. В умовах швидкого темпу життя, наявності багатьох інформаційних джерел та тиску з боку зовнішніх факторів, традиційне виховання через фольклорні та етнопедагогічні практики може бути недостатньо підтриманим у родині. Батьки часто зосереджені на забезпеченні, саме матеріальних потреб, що негативно відображається на культурному розвитку дітей.

Багато сучасних сімей можуть не мати часу або бажання надавати достатньо уваги народним традиціям, таким як сімейні свята, розповіді казок або участь у народних обрядах. Це ставить перед педагогами завдання активно залучати родини до навчання, переконувати їх у важливості збереження традицій, не лише в освітньому процесі, а й у повсякденному житті.

Попри виклики, використання фольклору та етнопедагогіки має значні перспективи для виховання сучасних дітей. Ось кілька основних напрямків:

а) Інтеграція з новими технологіями. Сучасні цифрові технології можуть стати потужним інструментом для відтворення та популяризації фольклору. Віртуальні музеї, майстер-класи, інтерактивні додатки дозволяють дітям не лише вивчати традиції свого народу, але й отримувати доступ до культурного спадку своєї країни в інтерактивній та привабливій формі [9, с. 156].

б) Виховання через творчість. Фольклорні мотиви можуть стати основою для творчих завдань учнів, таких як створення вистав, постановка народних казок, виготовлення декоративних виробів на основі народних традицій, співи та танці, що дозволить дітям краще засвоювати культурну спадщину.

в) Міжкультурний діалог. Використання етнопедагогіки дозволяє створювати умови для міжнародного діалогу, формування поваги до різних народів і їхніх традицій. Це насамперед сприяє вихованню толерантності, взаєморозуміння та гармонійного розвитку у багатокультурному суспільстві.

г) Розвиток особистості через національні цінності. Виховання на основі фольклору та етнопедагогіки допомагає формувати у дітей сильну національну ідентичність, почуття гордості за свою культуру, патріотизм. Це важливо для підтримки моральних та етичних цінностей у суспільстві, що допомагають у подальшому житті.

Використання фольклору та етнопедагогіки у вихованні дітей є надважливим інструментом для збереження культурної ідентичності, розвитку моральних та естетичних якостей особистості. Водночас, успішна інтеграція цих елементів у навчальний процес вимагає подолання кількох серйозних викликів, таких як глобалізація, недостатня підготовленість педагогів, а також необхідність адаптації традиційних методів до сучасних умов. Проте, завдяки новітнім технологіям, творчим підходам та розвитку міжкультурного діалогу, перспективи використання фольклору та етнопедагогіки виглядають дуже обнадійливими для виховання нового покоління, яке буде гордитися своєю культурною спадщиною та здатне мирно співіснувати в багатокультурному світі.

## **РОЗДІЛ ІІІ. МУЗИЧНО-ФОЛЬКЛОРНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ МОРАЛЬНО-ЕСТЕТИЧНИХ ЯКОСТЕЙ ШКОЛЯРІВ**

### **3.1 Використання українського фольклору на уроках музичного мистецтва**

В умовах відбудови незалежної України надважливого значення набуває відродження духовності народу. Відродження неможливе без народних пісень та , традицій, які супроводжують нас на протязом століть і збереглися як неоціненний скарб, що зберігав ідентичність українців та передавався у спадок.

Український фольклор є невичерпним джерелом натхнення та одним із найпотужніших засобів виховання духовності, естетичного смаку й національної самосвідомості школярів. Уроки музичного мистецтва є однією з найкращих платформ для популяризації народної творчості серед молоді, оскільки музика має безпосередній емоційний вплив і здатна формувати цінності та естетичні орієнтири.

Фольклорні твори займають особливе місце у змісті уроків музики, адже вони відображають багатство української культури, історію народу, його світогляд і традиції. Використання народних пісень, танців, обрядової музики допомагає не лише розкрити перед учнями красу й глибину національного мистецтва, а й сприяє розвитку вокальних і ритмічних навичок, вихованню інтересу до музики. Крім того, фольклор має значний виховний потенціал, адже його тексти часто сповнені моралізаторського змісту, що допомагає формувати етичні норми та духовні цінності [11, с. 121].

Вивчення музичного фольклору розкриває дітям безмежні можливості народного таланту, виховує любов і пошану до землі, почуття гордості за свій народ. З давніх часів наш народ зберіг традиції та звичаї, які існують і сьогодні. Люди безпосередньо спілкуються та діляться мудрістю через пісні, історії та

прислів'я. Софія Грица доводила, що «усність, безперервність варіювання відрізняє фольклор від літератури. Якщо фіксована копія не наносить шкоди завершеному літературному чи музичному творові, то для фольклору вона згубно діє на народну імпровізацію» [5, с. 175]. Але якщо б не записувати ті ж колядки, веснянки, купальські пісні, балади, думи, то хіба ж ми, мешканці малих та великих міст, а навіть і сіл, могли б їх почути.

Широке використання музики свого народу в навчанні, у дітей, насамперед, молодшого шкільного віку підвищує рівень їх музичного сприймання, яке стає більш осмисленим, емоційним, що виявляється в стійкій, постійній увазі дітей до уроку, в намаганні більше дізнатися про творчість різних композиторів, частіше слухати рідну музику.

На уроках музичного мистецтва український фольклор можна використовувати у різних формах. Насамперед це спів українських народних пісень, які є доступними для виконання навіть молодшими школярами. Пісенна творчість українців представлена надзвичайно багатим репертуаром, який охоплює календарно-обрядові, родинно-побутові, ліричні, колискові, козацькі та інші жанри. Кожна з цих категорій має свою емоційну палітру, тематику та особливості виконання, що дозволяє вчителю урізноманітнювати зміст уроків. Наприклад, виконання веснянок чи колядок може бути пов'язане з відповідними календарними святами, що сприяє інтеграції музики з культурологічними знаннями.

Окрім співу, фольклор можна використовувати для ознайомлення учнів із народними інструментами, які є невід'ємною частиною української музичної культури. Введення елементів інструментального виконання сприяє розвитку слуху, почуття ритму та загальної музичної культури школярів. Наприклад, на уроках можна демонструвати звучання сопілки, цимбалів, бандури, ліри чи трембіти, пояснюючи їхнє значення у фольклорній традиції. Для учнів старшої школи це може стати основою для вивчення історії розвитку народної музики та

впливу фольклору на професійне музичне мистецтво.

Ще одним ефективним методом є інсценізація фольклорних обрядів, таких як весілля, святкування Івана Купала чи Різдва. Така діяльність сприяє емоційному залученню школярів, розвиває їхні виконавські здібності та допомагає краще зрозуміти значення народних традицій. Інсценізації можна проводити у форматі невеликих театралізованих вистав або інтегрувати їх у класні та позакласні заходи.

Фольклор також може бути засобом інтеграції музичного мистецтва з іншими предметами. Наприклад, вивчення народних пісень можна поєднати із заняттями з літератури, історії чи образотворчого мистецтва, що дозволяє створити цілісне уявлення про національну культуру [21, с. 247]. Учні можуть аналізувати зміст пісень, досліджувати, як вони відображають історичні події чи моральні цінності, створювати ілюстрації до текстів, а також виконувати творчі завдання, такі як написання власних варіантів пісень у народному стилі.

Залучення мультимедійних засобів також розширює можливості використання фольклору на уроках музичного мистецтва. Сучасні технології дозволяють демонструвати відеозаписи автентичних народних виконань, знайомити учнів із творами в обробці професійних композиторів, а також організовувати інтерактивні завдання. Наприклад, школярі можуть самостійно шукати інформацію про улюблені народні пісні, створювати презентації чи виконувати творчі проєкти на базі фольклорного матеріалу.

Ефективність музично-педагогічної роботи значною мірою залежить від особистості вчителя, його світогляду та професійної підготовки, педагогічного таланту та здібностей, багатой інтелектуальної та емоційної чуйності, громадянського статусу. Педагог повинен орієнтувати учнів на розуміння коріння музики, намагатися поєднати музику як засіб пізнання світу і музику як предмет навчання.

Ефективним засобом морального виховання на уроках музики є правильне

використання фольклору. Виховання дітей засобами народної усної творчості є однією з найважливіших складових музичного виховання. Ознайомлення із зразками фольклору, в тому числі й дитячого, сприяє поглибленню уявлень про народні традиції, усвідомленню витоків мудрості й благородства предків, розвитку почуття любові до матері та людей, які живуть на цій землі.

Духовне засвоєння музичних фольклорних образів відбувається в дошкільному та молодшому шкільному віці. У системі навчання музичного виховання особлива увага приділяється впливу музичного інтонування на учнів початкової школи. Тональні характеристики музики є джерелом впливу на дитячу свідомість, яка формується разом з музикою і таким чином стає важливою подією.

Музикознавці розуміють музичну інтонацію як фізичну основу художнього змісту. Тому духовний світ людини формується відповідно до звукової та художньої природи музичного мистецтва. Українські народні мелодії відображають розвиток основної слухової здатності людини, входження дитячої свідомості в певне соціально-генетичне середовище.

Народні традиції та звичаї є прикладом гармонії життя із законами добра і краси. Століттями вони сприяли вихованню таких людських якостей, як милосердя та повага до старших. Це хороша основа для розвитку національної свідомості, шани та поваги, для розуміння, толерантності та поваги до інших націй. Через це народні звичаї і традиції мають зайняти важливе місце у вихованні дітей як в навчально-виховних закладах.

Особливий інтерес викликає український дитячий музичний фольклор. Крім завдань інтелектуального та емоційного розвитку, ігри, пісні та інші жанри і форми дитячої творчості передусім спрямовані на задоволення потреб дитини у спілкуванні [26, с. 6]. Тому на уроках потрібно використовувати словесну творчість дорослих для дітей, а саме колискові пісні, різні забавлянки, творчість дорослих, яка з часом перейшла до дитячого репертуару - лічилки, ігрові пісні, а

також дитячу творчість (скоромовки, лічилки).

Як видно з аналізу музично-художніх проєктів для 1-4 класів, його автори спираються на народну творчість у музичному вихованні дітей. Мета музичної програми пояснюється в навчальній програмі ширше, тобто забезпечити тісний зв'язок формування духовної культури людини з культурою її народу, але це завдання стосується всього навчально-виховного процесу в школах і позашкільних закладах.

Народна пісня та фольклор відіграють важливе значення в музично-етичному вихованні учнів. Ми повинні пам'ятати, що діти – майбутнє нашої нації, і для них, ми зобов'язані повертати втрачені сторінки історії, відкрити доступ до невичерпного джерела народної мудрості.

Велику роль у музично-моральному вихованні учнів відіграє народна пісня і фольклор. Не можна забувати, що діти - це майбутнє нашої країни і заради них ми повинні перегорнути втрачені сторінки історії та відкрити їм шлях до невичерпного джерела народної мудрості.

### 3.2 Завдання, методи і прийоми роботи з учнями по засвоєнню музичного фольклору

Робота з учнями над засвоєнням музичного фольклору є важливою складовою освітнього процесу, спрямованого на формування їхньої національної свідомості, духовного багатства та естетичного смаку. Український музичний фольклор є потужним виховним інструментом, який дозволяє донести до школярів моральні цінності, історичну пам'ять і красу народної творчості. Ефективність засвоєння фольклорних творів залежить від чітко визначених завдань, а також використання відповідних методів і прийомів навчання, які сприяють активному залученню учнів до творчого процесу [33, с. 7].

Основними завданнями роботи з музичним фольклором можна поділити на кілька напрямів:

- Освітні завдання. Забезпечення знань про український музичний фольклор, його жанрове розмаїття, історичне значення та особливості. Учні повинні розуміти зміст і художню цінність народних пісень, танців, обрядів та їхній зв'язок із культурою українського народу.

- Виховні завдання. Формування в учнів патріотичних почуттів, любові до рідної культури, поваги до традицій і спадщини предків. Фольклор сприяє вихованню моральних цінностей, таких як чесність, доброта, працелюбність і взаємоповага.

-Розвивальні завдання. Розвиток музичних здібностей учнів, зокрема слуху, голосу, почуття ритму, а також формування естетичного смаку та творчого мислення.

З практики також можна зауважити, що музичні бесіди справляють на дітей певний виховний і розвивальний вплив. Вони становлять для молодших школярів інтерес хоч би тому, що набуті знання, як правило, є новими для них. Для привертання уваги учнів варто використовувати емоційні контрасти, вводити в розповідь елемент діалогу.

Спосіб дії визначає форми, методи і засоби впливу на учнів, що визначається рівнем розвитку народної педагогіки та наукової педагогіки сьогодення. Організовуючи постійну активну участь учнів у впровадженні народних традицій, звичаїв та обрядів, необхідно враховувати прийоми роботи та способи виконання певних обрядів та інших видів поведінки, поширених у цьому регіоні України.

Центральну роль у навчально-виховному процесі в умовах «розкріпачення» шкільного життя та свободи педагогічних колективів і вчителів у виборі напрямків, форм і методів співпраці з учнями відіграє народознавча педагогіка. У багатьох школах виникають нові освітні явища, малі академії народних мистецтв, етно університети, об'єднання народних майстрів [30, с. 70]. Реалізація принципів

народного виховання має багатоплановий характер та здійснюється із застосуванням різноманітних форм музично-естетичного виховання школярів.

Розрізняють три основні види навчання: колективне, які включають спеціальні форми – тематичні вечори, лекції-концерти, екскурсії та культурні походи, радіо-телепередачі, вечори-зустрічі з відомими фольклористами, виконавцями народних пісень тощо; групові - гуртки, студії, факультативи. Індивідуальний - кожен учень, виконує завдання самостійно під керівництвом вчителя та наглядом батьків. Це сприяє безпосередньому засвоєнню фольклорного та співочого матеріалу, поглибленню теоретичних знань, розширенню кругозору світу музики тощо. учнів початкових класів.

Таким чином, на практиці застосовуються методи музично-естетичного виховання, що є найефективнішим засобом реалізації форм народного виховання. Класифікація таких методів дає можливість поділити їх на три класи –наочні, практичні, словесні.

Бесіди, дискусії, концертні дискусії та обміни міркуваннями, екскурсійні бесіди, авторські статті, письмові роботи, екзаменаційні роботи, телебачення та радіо - все це усні методи музично-естетичного виховання на матеріальній основі. Народна пісенна творчість [27, с. 15].

До наочних методів виховання школярів належить колективне відвідування концертів, екскурсії до музеїв, знайомство з різними фольклористами, виконавцями народних пісень, перегляд тематичних радіопередач, кінофільмів тощо.

До практичних прийомів естетичного музичного виховання з використанням матеріалу народної пісенної творчості відносяться інтерпретація, збір і запис народних пісень, створення музеїв, тематичних кімнат, куточків, стендів, організація екскурсій, конкурсів, вечорів фольклористів тощо.

Доцільно використовувати ігрову методику для вивчення фольклорного

матеріалу на уроках музичного мистецтва. У навчальних середовищах моделюється зміст об'єктів шляхом його конструювання самими учнями. Розробка навчально-ігрових середовищ на основі фольклору дозволить значно поліпшити зміст навчального процесу і приведе до зміни традиційних способів вивчення матеріалу.

Можна виділити такі основні методи роботи з учнями щодо засвоєння музичного фольклору:

- Пояснювально-ілюстративний метод. Цей метод передбачає ознайомлення учнів із фольклорними творами через прослуховування записів, перегляд відео або виконання пісень педагогом. Пояснення вчителя щодо змісту твору, його походження та культурного значення допомагають учням краще зрозуміти його сутність і цінність.
- Практичний метод. Цей метод включає активне виконання фольклорних творів учнями. Наприклад, спів народних пісень, розучування обрядових текстів, участь у театралізованих діях. Практична діяльність дозволяє школярам зануритися у творчу атмосферу, відчувати емоційний зміст творів і розвивати власні музичні здібності [24, с. 36].
- Проблемний метод. Цей метод спрямований на розвиток мислення учнів через постановку проблемних питань. Наприклад, учитель може запитати: «Чому ця пісня була важливою для українців у певний історичний період?» або «Як народна пісня відображає моральні цінності свого часу?». Аналіз тексту і змісту твору допомагає школярам глибше осмислити його значення.
- Порівняльний метод. Учні можуть порівнювати українські народні пісні з творами інших народів, знаходити спільні й відмінні риси. Це сприяє формуванню в учнів розуміння універсальності та унікальності народної творчості.

Отже, український фольклор є унікальним скарбом національної культури, який має потужний виховний, освітній та естетичний потенціал. Його

використання на уроках музичного мистецтва сприяє не лише розвитку музичних здібностей школярів, а й формуванню їхньої національної ідентичності, духовних цінностей та естетичного смаку.

Фольклорні твори, такі як народні пісні, обрядова музика та інструментальні мелодії, дозволяють учням зануритися у багатий світ української культурної спадщини. Вивчаючи ці твори, школярі розвивають вокальні, ритмічні та творчі навички, пізнають красу й багатогранність музики свого народу. Завдяки інтерактивним методам навчання, таким як спів, інсценізація, ігрові завдання та використання мультимедійних засобів, процес навчання стає цікавим і пізнавальним.

Особливу роль відіграє фольклор у морально-етичному вихованні учнів. Через зміст народних пісень та обрядів школярі засвоюють важливі моральні уроки, такі як шанування сім'ї, працелюбність, чесність і взаємоповага. Фольклор допомагає виховувати любов до рідної землі, повагу до традицій і почуття патріотизму.

Отже, використання українського фольклору на уроках музичного мистецтва є надзвичайно важливим і ефективним засобом не лише музичного, а й загальнокультурного виховання школярів. Воно сприяє формуванню гармонійної особистості, яка цінує своє коріння та має естетичний смак, здатний розпізнавати і підтримувати культурні традиції у сучасному світі.

## РОЗДІЛ IV. ВИХОВАННЯ НА ОСНОВІ КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВОГО ФОЛЬКЛОРУ

### 4.1. Пісні Різдвяного циклу

Календарно-обрядовий фольклор є невід'ємною частиною української культурної спадщини, що формувався століттями і відображає звичаї, вірування та світогляд нашого народу. Особливе місце в цьому фольклорі займають пісні Різдвяного циклу, які не тільки супроводжують одне з найбільших свят року, а й виконують важливу виховну функцію. Ці пісні поєднують у собі глибокий духовний зміст, історичну пам'ять і художню красу, що робить їх універсальним засобом морального та естетичного виховання.

Різдвяний цикл пісень українського фольклору охоплює кілька жанрів, серед яких найвідомішими є колядки та щедрівки. Колядки зазвичай виконуються напередодні Різдва, 25 грудня, і мають релігійно-міфологічний характер, оспівуючи народження Ісуса Христа, величність Бога, святість сімейного вогнища та добродійність. Щедрівки, які виконуються напередодні Старого Нового року, є світськими за змістом і часто звернені до господарів із побажаннями добробуту, врожаю та щастя.

Колядки та щедрівки, завдяки своїй мелодійності, образності та символізму, глибоко впливають на емоційний стан і світогляд школярів. Їх виконання на уроках музичного мистецтва чи під час святкових заходів створює унікальну атмосферу, яка пробуджує у дітей любов до рідної культури та шанування духовних цінностей [32, с. 18].

Колядки співалися групою колядників, зазвичай це діти та молодь, які ходили по хатах і бажали їх мешканцям щастя й добробуту. У своїх піснях прославляли господаря, його дружину та дітей.

Постать парубка у колядках змальовується в дусі героїчного епосу. Це

богатир-воїн, у якого все незвичайне, особливо ж кінь і зброя:

*Нема в короля такого коня:*

*А в мого коня золота грива,*

*Золота грива, срібні копита,*

*Срібні копита, жемчужний хвостик,*

*Золота грива стайню освітила,*

*Срібні копита камінь рубали,*

*Жемчужний хвостик слід замітав...*

Варто зауважити, що у багатьох піснях є тематика весняних господарських робіт, що спонукає фольклористів вважати, що в дохристиянські часи Новий рік зустрічали навесні [29, с. 41]. Елементи пісенності Наддніпрянщини відомі історикам та археологам ще з III тис. до н.е. Найдавніші з них вважаються колядки міфологічного змісту, а саме про острів-камінь, світове дерево, про птахів-деміургів:

*Коли не було з нащада світа,*

*Дажбоже!*

*Тоді не було неба ні землі,*

*А лише було синєє море,*

*А серед моря зелений явір.*

Міфологічний сюжет, який відображений у колядці, багато разів використовується в художніх виробках давньої доби. На археологічних знахідках зі скіфської доби можна спостерігати створення світу птахами. Схожі сюжети можна знайти й на стародавніх рушниках, які збереглися завдяки нашим предкам.

Що ж саме означає слово Коляда? Для українців – це і є обряд, різдвяна пісня і винагорода за пісню. Коляда – один із язичницьких богів, який символізує початок нового року. Слово «коляда» вживають усі слов'янські народи і має те саме значення, що й українці.

Вечір, який був під Новий рік у народі називався багатим або ж щедрим вечором. У цей час молодь ходили по хатах щедрувати піснями-щедрівками вітали людей з Новим роком, бажали їм благополуччя, добробуту. За своїм змістом вони нагадували колядки:

*Щедрик, щедрик, щедрівочка,*

*Прилетіла ластівочка,*

*Стала собі щебетати,*

*Господаря викликати:*

*Вийди, вийди, господарю,*

*Подивися на кошару*

*Там овечки покотились...*

Щедрівка – слово істинно українського походження, його значення очевидне. Це щедрі побажання рідним і близьким, щедре частування та пригощання гостей. Щедрівки виконуються на Щедрий вечір і аж до Стрітіння. Протягом зимових святок звучали колядки, щедрівки та інші пісні.

Отже, виховання на основі колядок та щедрівок сприяє формуванню у школярів морально-етичних якостей. Тексти цих пісень несуть у собі універсальні людські цінності: любов до ближнього, милосердя, доброту, гостинність, працелюбність. Наприклад, у багатьох колядках возвеличується родина як основа гармонійного суспільства, наголошується на повазі до батьків та взаємодопомозі між членами сім'ї [31, с. 11].

Щедрівки, у свою чергу, акцентують увагу на доброзичливості та бажанні щастя іншим людям. Бажання здоров'я, багатства, успіху у новому році, які звучать у текстах, створюють у дітей розуміння важливості позитивного ставлення до оточуючих. Це формує культуру спілкування, сприяє розвитку дружніх і партнерських стосунків.

Крім морального виховання, пісні Різдвяного циклу мають великий

естетичний вплив. Мелодійність, гармонійність, багатство музичних і текстових образів допомагають учням розвивати музичний смак і відчуття прекрасного. Виконання колядок і щедрівок стимулює розвиток вокальних здібностей, почуття ритму та емоційної виразності.

Варто також зазначити, що християнські мотиви тісно переплітаються зі стародавніми символами: Янголи, місяць, Йордан. Сюжетами християнських щедрівок і колядок переважно було повідомлення про те, що Діва Марія народила дитя та про велику радість.

Пісні Різдвяного циклу можуть використовуватися у різних формах навчальної та виховної роботи [22, с. 133]. Найбільш поширеним є їх виконання під час уроків музичного мистецтва, коли учні вивчають мелодії та тексти, знайомляться із їхнім історичним контекстом та особливостями виконання. Таке навчання можна доповнювати інтерактивними методами, наприклад, створенням мініпроектів, у яких учні досліджують традиції святкування Різдва у своєму регіоні або власній родині.

Позакласна робота також надає широкі можливості для інтеграції колядок та щедрівок у виховний процес. Це можуть бути шкільні концерти, святкові вистави, участь у конкурсах, де учні виконують автентичні пісні або їх сучасні обробки. Такі заходи не лише підвищують зацікавленість дітей у народній творчості, а й формують навички роботи в команді, сприяють розвитку впевненості у власних силах.

Інсценізації обрядових дійств, зокрема вертепу, є ще одним дієвим способом залучення учнів до народних традицій. Це дозволяє школярам глибше відчувати атмосферу свята, зрозуміти символіку дійств і краще засвоїти зміст пісень. Також у рамках позакласної діяльності можна організовувати спільні заходи з батьками, залучаючи їх до участі у святкових концертах або майстер-класах із виготовлення вертепів чи вивчення колядок.

## 4.2. Веснянки

Веснянки є одним із найяскравіших жанрів українського календарно-обрядового фольклору, який відображає глибокий зв'язок нашого народу з природою, його вірування, світогляд та мистецькі традиції. Ці пісні супроводжували весняні обряди, пов'язані з пробудженням природи, очікуванням нового врожаю та символічним початком нового життєвого циклу. Сьогодні веснянки не лише зберігаються як культурна спадщина, а й виконують важливу виховну функцію, стаючи засобом формування моральних, естетичних і національних цінностей у сучасних школярів.

Веснянки починали співати на початку березня. В цей день господарі готували з пшеничного борошна обрядове печиво у вигляді «жайворонків». Вони роздавали його дітям, які повинні були ходити з ним по селу і співали:

*Благослови, мати,  
Весну закликати!  
Весну закликати,  
Зиму проваджати!*

За різними народними повір'ями весну приносили птахи. Першими з пташок прилітали жайворонки, тому їм присвячено більшість веснянок:

*Чом ти, жайворонку, рано з вирію прилетів:  
Ще по горах сніженьки лежать,  
Ще по долинах криженьки стоять!  
Ой, я тії сніженьки крильцями розжену,  
Ой я тії криженьки ніжками потопчу! [23, с. 45]*

Головний мотив веснянок - побажання доброго врожаю господарям, а врожай, насамперед залежав від погоди. Тому люди в піснях запитували весну, що вона їм принесла У веснянках, як і в колядках та щедрівках, звучать мотиви турботи про майбутній добробут, заклики та побажання, замовляння врожаю.

Веснянки, або гаївки, як їх часто називають у західних регіонах України, виконувалися переважно молоддю та дітьми під час народних свят весняного циклу, зокрема на Великдень. Вони супроводжувалися різноманітними іграми, хороводами та танцями, які допомагали залучати учасників до колективної творчості та взаємодії. У текстах веснянок відображалися побажання добробуту, гарного врожаю, оспівувалися краса природи, молодість, кохання та гармонія між людиною і довкіллям.

Веснянки мають значний виховний потенціал, оскільки вони поєднують у собі елементи морального, естетичного та фізичного виховання. Їхній зміст та форма сприяють гармонійному розвитку особистості, формуванню патріотичних почуттів, поваги до національної культури та любові до рідної землі [36, с. 14].

По-перше, це -моральне виховання. Тексти веснянок містять глибокий морально-етичний зміст, який сприяє формуванню у школярів важливих цінностей. Через символічні образи веснянок діти пізнають красу праці, важливість дружби, взаємоповаги, чесності та турботи про природу. Наприклад, у багатьох піснях оспівуються землеробські традиції, що підкреслює значущість праці у житті людини та її відповідальність перед природою.

По-друге, естетичне виховання. Мелодійність веснянок, багатство текстових образів, гармонія музики та танцю сприяють розвитку у школярів художнього смаку та почуття прекрасного. Виконання веснянок допомагає дітям відчутти емоційну насиченість музичних творів, розвивати вокальні та ритмічні здібності.

По-третє, фізичне виховання. Веснянки нерозривно пов'язані з іграми, хороводами та танцями, які вимагають фізичної активності, координації рухів, почуття ритму. Це сприяє розвитку фізичних здібностей школярів, формуванню вміння працювати у колективі та дотримуватись спільних правил.

Веснянки можуть бути використані у різних формах роботи з учнями: як на

уроках музичного мистецтва, так і в позакласній діяльності. Їхнє впровадження в освітній процес дозволяє не лише зберігати культурну спадщину, а й робити навчання цікавим та інтерактивним.

На уроках музичного мистецтва веснянки можна використовувати для розучування пісень, аналізу їхнього тексту та музичної форми, ознайомлення з історією та традиціями виконання. Учні можуть виконувати веснянки як сольним співом, так і у складі хору, супроводжуючи їх простими танцювальними рухами чи ритмічними вправами.

Також, веснянки можна інтегрувати в уроки літератури, історії чи природознавства. Наприклад, учні можуть досліджувати символіку пісень, порівнювати їх із літературними творами, аналізувати зв'язок обрядів із природними циклами та народними віруваннями.

Веснянки є ідеальним матеріалом для організації святкових заходів, концертів, театралізованих вистав, де учні можуть не лише виконувати пісні, а й брати участь в іграх і хороводах. Інсценізації обрядів, пов'язаних із весняним циклом, дозволяють створити у школярів глибше розуміння народних традицій та їхньої ролі у житті українців.

Веснянки є не лише важливим елементом національної культури, а й ефективним інструментом виховання, який допомагає формувати у школярів відчуття єдності з природою, повагу до культурної спадщини та естетичний смак. Їх використання у навчально-виховному процесі сприяє гармонійному розвитку особистості, формує морально-етичні цінності, розвиває творчі здібності та виховує любов до рідного краю.

#### 4.3. Русальні пісні

Русальні пісні є унікальним жанром українського календарно-обрядового фольклору, який пов'язаний із літнім циклом святкувань, зокрема Зеленими

святами, що припадають на кінець весни або початок літа. Вони супроводжували обряди, спрямовані на вшанування природи, захист родини та господарства від злих сил, а також символізували єдність людини з навколишнім світом. Русальні пісні мають значний виховний потенціал, адже через їхні тексти, мелодії та обрядову складову формуються моральні, естетичні й культурні цінності школярів.

Русальний фольклор глибоко вкорінений у прадавніх віруваннях українців. У цих піснях відображено міфологічні уявлення про русалок – духів води й природи, які могли бути як доброзичливими, так і ворожими до людей. Через русальні пісні люди намагалися задобрити ці сили, уникнути їхнього гніву та забезпечити гармонію між світом природи і людською спільнотою. Пісні виконувалися дівчатами під час хороводів чи обрядових ігор, що підкреслює їхню роль у колективній творчості та соціалізація [46, с. 56]

Наші предки вірили в русалок і мавок, які поселялися серед рослин у густих лісах, полях, водах. Русалками, за повір'ями, ставали дівчата-утоплениці або ті, що померли наглою смертю, чи неназвані діти. Вважалося, що ці істоти можуть завдавати шкоди людям.

Вносити до хати зілля на Трійцю означало запросити русалок, бо вони живуть у травах і квітах. Це був обряд вшанування русалок як своїх прародичів. Дівчата у полі готували обід, це була поминальна тризна, вони завітчували себе вінками і, взявшись за руки, співали пісні:

*Ой проведу я русалочку до броду,*

*А сама вернеться додому.*

*Ідіть, русалоньки, ідіте,*

*Та нашого житечка не ломіте,*

*Бо наше житечко в колосочку,*

*А наші дівоньки у віночку...*

Тексти русальних пісень мають важливе значення для формування моральних

цінностей. У них наголошується на важливості дотримання традицій, шанування природних сил, дбайливого ставлення до навколишнього світу. В образах русалок діти можуть побачити уособлення природної краси, сили, але водночас і непередбачуваності, що сприяє формуванню відповідального ставлення до природи [38, с. 34].

Мелодії русальних пісень відрізняються меланхолійністю, плавністю, що створює особливу атмосферу, яка допомагає учням відчувати красу музичного мистецтва. Ритмічна побудова та образність текстів розвивають у дітей почуття прекрасного, художній смак та емоційну чутливість.

Русальні пісні можуть використовуватися як навчальний матеріал для вокальної підготовки учнів. Учитель може розучувати з учнями прості мелодії цих пісень, пояснюючи їхній зміст, історичне підґрунтя та символіку. Це не лише сприяє розвитку музичних здібностей школярів, а й формує у них інтерес до народної творчості.

Русальні пісні є важливим інструментом для формування в учнів екологічної свідомості, патріотизму та любові до рідної культури. Вони сприяють вихованню шанобливого ставлення до природи, розумінню її значення в житті людини. Крім того, через мистецькі форми русального фольклору учні розвивають музичний і художній смак, що є невід'ємною складовою естетичного виховання.

#### 4.4. Купальські пісні

Купальські пісні, як частина літнього обрядового циклу, беруть свій початок із язичницьких часів, коли свято Купала було присвячене поклонінню сонцю та родючості. Після християнізації ці обряди злилися з церковним святом Різдва Івана Хрестителя, зберігши основні елементи стародавньої обрядовості. Залежно від регіону України, купальські пісні мають свої особливості:

На Поліссі та у Карпатах ці пісні часто зберігають архаїчні мотиви та

символіку. У центральних і східних регіонах переважають мелодії з чітким ритмом, пристосовані до виконання у хороводах.

Перед Купальським святом енергія Сонця і Землі сягає своєї найвищої точки, після того йде на спад. Це явище символізує звичай «ховати Ярила», який здійснюють заміжні жінки. Хлопці та дівчата, а також вдови до цього свята не були причетними. Самотність не повинна існувати, в парі має бути повага та любов.

Наставали найкоротші літні ночі, в народі називалися Купайло. Зміст цих пісень язичницький, купальський.

*Ой коли ми Петрівочки діждали,*

*То ми її русу косу заплітали.*

*Тепер же ми Петрівочку проведемо,*

*Ми ж її русу косу розплетемо...[39, с. 167]*

Купальське дійство складається з декількох елементів: плетіння вінків, запалювання багаття, стрибання через нього, спалювання солом'яного опудала, який називався Купайло. Ці дії супроводжувалися піснями, веселим сміхом молоді та купанням.

Коли перестрибували через багаття хлопці з дівчатами, міцно тримаючись за руки. Якщо руки не роз'єднаються, значить буде щасливе подружжя. Стрибали через багаття не тільки молодь, але й чоловіки й жінки. Попіл з купальського вогнища беруть для посипання подвір'я та городу, для здоров'я і родючості. Волхвині, їх ще називали відунки брали його для своїх потреб - лікування хворих, замовляння.

Купальські пісні містять багатий міфологічний зміст, який може бути використаний у виховному процесі. Наприклад, образ папороті, яка цвіте лише у Купальську ніч, символізує не лише магію та загадковість, а й наполегливість і віру у здійснення мрій. У текстах часто згадуються русалки, які охороняють водойми, що нагадує про необхідність дбайливого ставлення до природи.

У сучасному освітньому процесі купальські пісні можуть інтегруватися в нові форми діяльності: учні можуть створювати сучасні аранжування купальських пісень, поєднуючи традиційні мелодії з елементами джазу, року чи електронної музики; вивчення купальських пісень може супроводжуватися створенням відеороликів, у яких школярі демонструють обряди/

Через купальські пісні можна ефективно виховувати екологічну свідомість учнів. Обрядовість, пов'язана з водою, вогнем та природою, наголошує на важливості дбайливого ставлення до навколишнього середовища. У піснях звучать заклики до шанобливого ставлення до водойм, що сьогодні можна інтерпретувати як нагадування про екологічні виклики.

Ці доповнення підкреслюють актуальність купальських пісень у вихованні сучасного покоління та відкривають нові можливості для їх інтеграції в освітній процес.

#### 4.5. Жниварські пісні

Український народ з давніх часів дуже співучий, всі його справи завжди супроводжувалися піснями. Жнива - своєрідний підсумок праці хліборобів. Це було велике свято. У перший день жнив, одягнувшись у святкове вбрання, до сходу сонця йшли в поле. Починала жати найкраща жниця [49, с. 24].

Жниварські пісні є невід'ємною частиною українського календарно-обрядового фольклору, що відображає одну з найважливіших подій сільськогосподарського циклу - завершення жнив. Ці пісні супроводжували обрядові дії, пов'язані зі збором урожаю, і виконували не лише розважальну, а й виховну функцію. У текстах і мелодиці жниварських пісень втілено глибоку повагу до праці, вдячність природі за врожай і надію на майбутнє процвітання. Вони є потужним засобом формування моральних і естетичних цінностей школярів, а також пробудження в них любові до рідної культури.

Початок жнив проходив урочисто як радісне хліборобське свято. Коли господар виходив на ниву в перший день жнив, він ставав на схід сонця і благослов: «Дай, боже, час добрий і пору, в доброму здоров'ї пожать та й на той рік дождать». Крім того, величали перший сніп, ниву, що добре вродила. Жнива супроводжувалися такими піснями:

*Золотії серпики бряжчали,  
Поки сього жита дождали;  
Тепер вже не будуть бряжчати,  
А будуть в коморі лежати...*

Найважливішим було свято обжинок. Воно теж супроводжувалося обрядами. Женці залишали на полі невижатими кілька стеблин жита чи пшениці і зав'язували «бороду» як дарунок духові ниви за добрий урожай; останній сніп прикрашали квітами, забирали з собою додому і ставили у хаті на покуті; з найдорідніших колосків сплітали вінок - символ успішного завершення жнив, урожаю, добробуту. У піснях прославляли та вшановували такий вінок:

*Ой додому, женчики, ходіте,  
Да мене у стодолу візьміте.  
Нехай же я в стодолі спочину,  
А восени знову на поле вилину...*

Жнивварські пісні відображають циклічність життя українського селянина, його залежність від природи та глибокий зв'язок із землею. Їхній зміст зосереджується на подяці природі, Богові та всій громаді за успішне завершення важкої праці [50, с. 89]. В образах пісень постають:

- Земля-мати, яка дає життя і годує людей.
- Колосок, що символізує достаток, родючість і нескінченний цикл життя.
- Серп, як символ праці, спільності зусиль і єдності громади.

Тексти жнивварських пісень часто переплітаються з побажаннями щастя, добробуту та миру, що робить їх важливим засобом виховання моральних і духовних цінностей.

Коли закінчували жати, на полі залишали кілька стеблин - «Велесову бороду». Зерно з «бороди» витрушували на землю. Клали на землю хліб і воду, потім лягали на ниву й качалися по ній, щоб землі повернути втрачені сили. Віра в магічну силу землі відображена в жнивварській пісні:

*Ой нивонько, нивонько, верни нашу силюнку.*

*Як ми тя зажинали, то ми силюнку мали,*

*Тепер ми марнесенькі, як лебідь білесенькі...*

Обрядові пісні були пов'язані з давніми уявленнями людей про навколишній світ і розвивалися в тісному єднанні з виробничими процесами у сільському господарстві [45, с. 36]. Їх первісне призначення - підкорити людині сили природи, здобути їхню прихильність, забезпечити урожай та добробут.

Жнивварські пісні є чудовим матеріалом для організації шкільних свят чи тематичних вистав. Відтворення обрядів, пов'язаних із завершенням жнив, може супроводжуватися виконанням пісень, що допомагає учням глибше зрозуміти зв'язок між народними традиціями та життям громади.

Через жнивварські пісні школярі пізнають глибинний зв'язок українського народу з його землею, культуру взаємопідтримки та спільної праці, що є основою життя громади. Ці пісні сприяють формуванню національної ідентичності, вихованню гордості за українську спадщину та глибокої поваги до традицій рідного краю. У сучасному світі, де багато традицій поступово втрачають свою актуальність, жнивварські пісні можуть стати інструментом збереження культурної спадщини. Їх використання в освітньому процесі сприяє гармонійному розвитку школярів, формуванню моральних і трудових цінностей, естетичного смаку та

Таким чином, жнивварські пісні, як частина календарно-обрядового фольклору, є не лише відображенням трудових традицій українців, а й потужним засобом виховання, що сприяє збереженню духовного багатства народу і передає його цінності наступним поколінням.

## РОЗДІЛ V. ВИХОВАННЯ НА ОСНОВІ РОДИННО-ОБРЯДОВОГО ФОЛЬКЛОРУ

### 5.1. Поняття та основи виховання на основі творчості

Виховання на основі родинно-обрядового фольклору є надважливою складовою формування особистості, яка зберігає глибинні традиції та культурну ідентичність народу. Родинно-обрядовий фольклор охоплює величезний посаг народної творчості, що пов'язаний із життєвим циклом людини: народженням, весіллям, побутом та обрядами прощання з життям. Усі ці аспекти мають виховний потенціал, адже передають знання про цінності, мораль, поведінкові моделі та суспільні норми.

Глибоке і всебічне розуміння традиційної народної культури можна здобути, лише детально ознайомившись із широким спектром фольклорних явищ, які століттями становили основу та сутність культурного життя українського народу. Із розвитком професійного мистецтва в Україні, фольклор зберігав своє значення, як вагомий інструмент задоволення духовних і культурних потреб. Більшість сучасних націй світу значною мірою втратила живу народну традицію, проте в Україні цей процес, хоча й зазнав значних втрат через історичні випробування, не набув катастрофічного характеру [40, с. 12].

Естетична привабливість фольклору обумовлена низкою чинників. У піснях і думах нас зачаровує гармонія мелодії, поетичного тексту та виконавської майстерності співака. Казки приваблюють не лише цікавим і динамічним сюжетом чи мистецтвом оповідача, а й неповторною мовною виразністю та стилістичною барвистістю усного народного слова.

У складному процесі формування гармонійно розвиненої особистості особливе значення має моральне виховання. Воно має спиратися на гуманістичний підхід, який базується на тому, що людині від природи властиві прагнення до добра, правди й краси. Абсолютні та універсальні цінності – такі як доброта,

істина, любов, чесність, гідність, краса, мудрість і справедливість – залишаються незмінними орієнтирами для людства, маючи загальнолюдське значення й безмежну сферу застосування.

Моральні відносини в родині залишають глибокий слід у житті людини, оскільки вони поєднані, по-перше, з сильними емоційними переживаннями, по-друге, є тривалими й сталими, а по-третє, закладають основи всіх майбутніх моральних установок людини щодо суспільства, праці та взаємодії з іншими людьми.

Важливим аспектом морального виховання є відзначення подій народного календаря. Народний календар – це система історичних дат, визначних подій, спостережень за природою, народних свят і традиційних урочистостей, які проходять протягом року. Це своєрідна енциклопедія знань про побут, культуру, життєвий устрій і виховну мораль народу, а також про природні явища.

Зі здобуттям Україною незалежності в побут і звичаї українців увійшли нові пам'ятні дати й урочисті події. Народний календар також містить свята, що мають релігійне підґрунтя [43, с. 69]. Його важливою частиною є родинний календар, що охоплює знакові події та ключові моменти в житті сім'ї й кожного її члена. Згідно з народною мудрістю, найкращим майстром на світі вважається той, хто спромігся виховати чесну та порядну людину.

Моральне виховання бере початок із перших усвідомлених дій дитини. У ранньому віці, коли дитяча душа особливо чутлива до емоційного впливу, важливо знайомити дітей із загальнолюдськими нормами етики, навчати їх основам моральності. Серце дитини сприйнятливим до таких уроків, а її душа щиро переживає радість від творення добрих справ. Коли таке навчання підкріплюється щирими настановами та прикладами, що спонукають до благородних учинків, у

дитини з раннього віку формуються внутрішні духовні сили, які допомагають приборкати капризи та імпульсивність.

Це є надзвичайно важливим для виховання громадської свідомості й порядності. Адже саме в дитинстві закладаються ті моральні підвалини, які згодом визначають характер і поведінку людини в суспільстві.

Основним і найпершим, чого наші предки прагнули навчити дітей, була любов. Малечу виховували так, щоб із ранніх років вона виявляла доброзичливість до людей навколо. Лише добра людина здатна приносити радість і щастя іншим. Якщо ж дитина з дитинства чує у родині лише сварки й прокльони, якщо її оточує злість, то вона наповнюється ненавистю.

Важливим проявом любові та доброти була повага до батьків і старших. Це виявлялося, зокрема, у звертанні до них на «ви» — до матері, батька, дідуся чи бабусі. Молодшим не дозволялося першим сідати за стіл. Зазвичай це робив глава родини, а вже за ним усі інші.

Мудрість народу пронизана справжнім духом гуманізму. Вона заперечувала покарання, що принижують людську гідність, адже такі дії руйнують моральні основи самовиховання. Вони позбавляють людину почуття каяття - тієї сили, яка є рушієм для осмислення своїх помилок. Якщо дитину карають принизливим способом, її увага концентрується не на усвідомленні неправильності вчинку чи завданої шкоди, а на переживанні самого покарання.

Добре коли у сім'ї лад. «Як не ладиться, то й у печі не горить», - говорить у народі. Попри всю багатогранність людського буття, саме сімейна атмосфера справляє найбільший вплив на формування характеру особистості. Незалежно від форми й традицій, родина залишається одним із найпотужніших чинників, що визначають життєвий шлях людини [51, с. 213].

Спільне святкування сімейних подій і християнських свят відіграє важливу роль у створенні емоційного й психологічного клімату в родині. Ці дні наповнені урочистістю: святкова літургія, ошатний одяг, особливі страви, народні пісні, танці, розваги. Виняткове місце серед святкового репертуару займають колядки, щедрівки, веснянки, купальські пісні та пов'язана з ними традиційна обрядовість.

Окремої уваги заслуговує День пам'яті, коли вшановують померлих, зокрема родичів і загиблих захисників. Це надзвичайно значущий у виховному аспекті звичай, що об'єднує громаду у спогадах про предків і родоначальників. Спільна участь дітей із дорослими у заходах, присвячених вшануванню пам'яті померлих, допомагає молодому поколінню перейнятися повагою та любов'ю до своїх коренів.

Особливе значення має пам'ять про бабусю й дідуся, пращурів як із батьківської, так і з материнської лінії. Догляд за могилами, згадування добрих справ предків, висловлення вдячності за їхній внесок у добробут родини й народу пробуджують у молоді глибокі роздуми. Такі моменти спонукають замислитися над філософськими питаннями про сенс життя, мораль, миттєвість і вічність. Ці традиції не лише зміцнюють зв'язок поколінь, а й формують усвідомлення важливості сімейних цінностей та духовного спадку [37, с. 15].

Таким чином, сімейні традиції, спільне святкування важливих подій і вшанування пам'яті предків відіграють ключову роль у формуванні моральних основ, емоційної стійкості та духовного світу особистості. Родинна атмосфера наповнює життя людини любов'ю, повагою до своїх коренів і усвідомленням нерозривного зв'язку між поколіннями. Ці традиції виховують у молоді почуття вдячності, глибокі роздуми над сенсом життя та цінність духовного спадку, який вони мають берегти й передавати далі. Сім'я залишається тією основою, що формує гармонійного, чуйного й відповідального члена суспільства.

## 5.2. Методика виховання учнів на основі родинно-обрядового фольклору

Родинно-обрядовий фольклор є унікальним засобом виховання, що поєднує в собі багатство традиційної культури, морально-етичні орієнтири та естетичні цінності. Його інтеграція в освітній процес сприяє формуванню гармонійної, морально розвиненої особистості, яка усвідомлює свою національну ідентичність.

Одним із ключових аспектів методики виховання на основі родинно-обрядового фольклору є створення емоційного зв'язку між учнями та традиціями свого народу. Для цього необхідно використовувати різноманітні форми роботи, які дозволяють учням не лише отримувати знання, а й безпосередньо брати участь у відтворенні фольклорних звичаїв [25, с. 310].

Першим етапом є ознайомлення учнів із поняттям родинно-обрядового фольклору. Важливо пояснити його сутність, функції та значення в житті українського народу. З цією метою доцільно використовувати інтерактивні лекції, презентації, відеоматеріали, що ілюструють обрядовість у різних регіонах України. Педагог може показати, як фольклор відображає морально-етичні цінності, формує почуття поваги до сімейних традицій і виховує любов до Батьківщини.

Другим етапом є включення елементів фольклору у навчальний процес через тематичні уроки. Наприклад, на уроках літератури можна аналізувати народні пісні, весільні обряди, щедрівки, колядки, що дає змогу розкрити їх глибокий зміст і виховний потенціал. На уроках музичного мистецтва учні можуть вивчати народні мелодії, виконувати пісні, збагачуючи власний культурний досвід. А на уроках історії — досліджувати витоки обрядів та їхню роль у житті українського суспільства.

Третій етап передбачає практичну реалізацію здобутих знань через позакласну діяльність. Це можуть бути театралізовані вистави, присвячені календарно-обрядовим святам, таким як Різдво, Великдень, Івана Купала. Учні мають можливість не лише дізнатися про обрядовість, а й стати її активними учасниками: співати колядки, розігрувати сценки, пов'язані з весільними чи поминальними традиціями, створювати костюми та декорації. Такі заходи сприяють формуванню колективного духу та вихованню поваги до культурної спадщини.

Окрему увагу варто приділити співпраці з батьками. Родинно-обрядовий фольклор передається від покоління до покоління, тому залучення сімей до навчально-виховного процесу посилює його ефективність. Педагог може організовувати спільні свята за участю дітей та батьків, де кожен має можливість поділитися сімейними традиціями, співати улюблені пісні чи розповідати історії з родинного життя [14, с. 132].

Інтерактивні форми роботи, такі як майстер-класи з виготовлення традиційних прикрас чи страв, допомагають учням відчутти глибокий зв'язок із культурою свого народу. Такі заняття можуть включати, наприклад, виготовлення писанок до Великодня, плетіння вінків на Івана Купала, випікання обрядового хліба.

Особливу увагу слід приділяти вихованню через фольклор у старших класах, коли діти вже можуть осмислювати філософські аспекти життя. Під час дискусій вони обговорюють питання цінності родини, сенсу життя, зв'язку поколінь, що є основними темами багатьох народних обрядів. Учні вчаться аналізувати культурні явища, робити висновки та формувати власну думку.

Важливою частиною методики є рефлексія. Учням пропонують поділитися враженнями від участі у фольклорних заходах, розповісти, які традиції вони

перейняли для власного життя, як змінилося їхнє ставлення до рідної культури. Це дозволяє вчителю оцінити ефективність використаних методів і коригувати роботу.

Таким чином, методика виховання учнів на основі родинно-обрядового фольклору включає інтеграцію фольклорних елементів у навчальний процес, практичну реалізацію традицій через позакласну діяльність, співпрацю з родинами та осмислення отриманого досвіду. Такий підхід сприяє гармонійному розвитку особистості, вихованню любові до рідного краю та глибокої поваги до духовної спадщини українського народу.

### 5.3. Аналіз сучасного стану впровадження родинно-обрядового фольклору в освітньому процесі

Родинно-обрядовий фольклор є однією з найважливіших складових національної культури, яка містить глибокі моральні, естетичні та виховні цінності. Збереження та популяризація цих традицій в умовах сучасного освітнього процесу набувають особливої актуальності, адже вони сприяють формуванню національної самосвідомості учнів, їхньої моральної зрілості, а також поглибленню знань про історію та культуру рідного народу. Вивчення й використання родинно-обрядового фольклору у навчанні дозволяє розвивати духовні якості молоді, допомагає усвідомити зв'язок поколінь і значення традицій у житті людини та суспільства .

Незважаючи на великий потенціал фольклору як інструменту виховання, впровадження родинно-обрядового фольклору в освітній процес має низку проблем, пов'язаних із швидкими змінами в суспільстві та освіті, а також із певними недоліками в організації навчального процесу. Однак, в останні десятиліття з'являється все більше ініціатив, які сприяють відродженню й популяризації фольклорних традицій в освітніх закладах.

Одним із важливих аспектів є розробка та інтеграція програм, що включають елементи народної обрядовості, у шкільні курси. Зокрема, в українських школах активно використовуються елементи фольклору на уроках з літератури, музики, а також на уроках народознавства, що дозволяє створити комплексний підхід до вивчення культурної спадщини. Важливим аспектом є те, що в рамках цих уроків учні вивчають не лише традиційні пісні, казки, легенди, а й безпосередньо знайомляться з обрядовістю, розуміють, як ці елементи пов'язані з різними етапами життя людини та їхнім виховним значенням [31, с. 9].

Програми з народознавства, які з'явилися в українських школах у останні десятиліття, часто включають вивчення календарних свят, обрядів, звичаїв і традицій. Уроки з народознавства стають не лише інформативними, а й сприяють формуванню глибокого почуття гордості за свою національну ідентичність. Важливо зазначити, що ці уроки мають на меті не просто ознайомлення учнів з традиціями, а й виховання їх через обрядову діяльність. Під час таких уроків діти не тільки слухають про свята, але й мають можливість самостійно їх відтворювати через участь у колядках, щедрівках, обрядових іграх, що дозволяє активно залучити учнів до процесу пізнання й практичного освоєння традицій.

Незважаючи на це, існує низка труднощів при впровадженні родинно-обрядового фольклору в освітній процес. Однією з головних причин є недооцінка цього аспекту на державному рівні, що спричиняє відсутність системного підходу до включення народних традицій у навчальні програми. У більшості випадків фольклор розглядається як додатковий, а не основний елемент виховної роботи в школах. У результаті цього вчителі не завжди мають достатньо матеріалів або методичних рекомендацій для ефективного використання фольклорних елементів у навчанні. Більшість вчителів працюють з окремими фрагментами фольклору, однак ці елементи часто не з'єднані в єдину систему, що обмежує можливості їх ефективного використання для виховання учнів.

Також важливою проблемою є те, що родинно-обрядовий фольклор інколи не отримує належної уваги в системі дошкільної та середньої освіти. Хоча фольклорні традиції можуть бути корисними для формування особистості дітей в ранньому віці, програми, орієнтовані на фольклор, зазвичай є фрагментарними та не взаємопов'язаними з іншими аспектами освітнього процесу. Це може призводити до того, що діти не завжди розуміють важливість народних обрядів і не завжди сприймають їх як важливу частину власної культурної спадщини.

Не менш важливою є проблема браку достатнього ресурсу для вчителів, який би включав методичні матеріали та підручники, що розкривають значення родинно-обрядового фольклору в навчанні. Більшість учителів не мають можливості для поглибленого вивчення цього аспекту, що призводить до того, що фольклор часто подається на уроках як окрема частина, без систематичної інтеграції в загальний навчальний контекст [26, с. 19].

Незважаючи на ці труднощі, з'являються позитивні тенденції в педагогічній практиці. У багатьох школах і дитячих садках проводяться святкові заходи, пов'язані з обрядовістю, де діти беруть участь у відтворенні народних традицій, виконують обрядові пісні, танці, колядки, щедрівки. Важливою частиною цієї роботи є активне залучення батьків до організації свят, адже це дозволяє не тільки передавати традиції, але й зміцнювати зв'язок між поколіннями.

Також варто зазначити, що у деяких освітніх закладах проводяться курси, спрямовані на вивчення української культури та фольклору. Вони дозволяють учням глибше зануритися в тему, вивчити звичаї, обряди, традиції, що сприяє їхньому духовному розвитку та розумінню своєї культурної спадщини. Програми, орієнтовані на вивчення фольклору, не лише ознайомлюють учнів з теоретичними аспектами, а й передбачають практичне освоєння елементів народної культури, що робить цей процес більш ефективним.

У цілому, можна зробити висновок, що сучасний стан впровадження родинно-обрядового фольклору в освітній процес є неоднозначним. Хоча спостерігаються позитивні зміни, що свідчать про зростаючий інтерес до цієї теми, зокрема через інтеграцію фольклорних елементів у навчальні програми, все ж існує потреба в удосконаленні підходів до викладання цієї теми. Необхідно створити єдину методичну базу, навчальні програми та ресурси, які сприятимуть поглибленому вивченню родинно-обрядового фольклору в навчальних закладах і забезпечать виховання учнів на основі народних традицій.

## **РОЗДІЛ VI. Фольклор як частина виховного процесу поза уроками.**

### **6.1. Формування морально-етичних норм учнів поза уроками**

Виховання школярів є складним і багатограним процесом, що охоплює різноманітні аспекти розвитку особистості, зокрема моральне, естетичне, патріотичне виховання. Одним із важливих елементів цього процесу є інтеграція культурних традицій, які формують цінності, почуття, ідеали у дітей та підлітків. У цьому контексті, фольклор, зокрема український народний фольклор, має особливе значення. Він є потужним засобом виховання в позаурочний час, адже дає можливість не лише поглибити знання учнів про свою культуру, а й сприяти розвитку їх морально-естетичних якостей через залучення до традиційних обрядів, свят і ритуалів [32, с. 43].

Фольклор займає важливе місце в позакласній діяльності, адже на позаурочних заходах школярі мають можливість безпосередньо взаємодіяти з традиціями і культурою свого народу. Участь у фольклорних святах і обрядових акціях не тільки сприяє розвитку творчих здібностей, але й допомагає сформувати у дітей почуття належності до рідної землі, а також прищеплює почуття гордості за власну культуру.

Одним з яскравих прикладів є проведення тематичних свят, пов'язаних з народними обрядами. Такі заходи, як святкування Різдва, Великодня, Купала або Масляної, мають великий виховний потенціал. У ході підготовки до свят діти ознайомлюються з історією традицій, вивчають пісні, обряди, звичаї, які були властиві їхнім предкам. Це дозволяє не тільки зберегти культурну спадщину, а й виховати повагу до традицій, пам'яті предків і взаємоповаги серед учасників заходів.

Однією з форм інтеграції фольклору в позаурочну діяльність є організація конкурсів, фестивалів, літературно-музичних вечорів, на яких учні можуть

продемонструвати свої знання фольклору, виконувати народні пісні, танці, читати вірші та казки. Такі заходи не лише допомагають розвивати артистичні здібності дітей, а й формують в них естетичні смаки, дозволяють відчувати красу народної творчості.

Фольклорне виховання не лише сприяє розвитку творчих здібностей учнів, а й допомагає виховувати морально-етичні цінності, адже українські народні пісні, казки, легенди, прислів'я містять у собі глибокі моральні уроки [9, с. 78]. Вивчаючи їх на позаурочних заходах, учні мають можливість формувати у себе такі якості, як чесність, доброта, щирість, гідність, відповідальність.

Відомо, що кожен фольклорний жанр містить певну мораль, яка на практиці допомагає дітям усвідомити важливість вчинків, вчить їх співчуттю, взаємопідтримці, справедливості. Наприклад, казки, в яких добро завжди перемагає зло, сприяють формуванню у дітей переконання, що кожен має нести відповідальність за свої вчинки і що добро є надійним шляхом у житті.

Участь у народних обрядах також допомагає сформувати в учнів правильне ставлення до традиційних цінностей, поваги до старших і родини. Діти, які активно беруть участь у святкуваннях, таких як колядування, щедрування чи прибирання могил, засвоюють важливі уроки поваги до старших, родової пам'яті та обов'язку перед рідною землею. Вони вчаться цінувати рідну культуру, берегти традиції, що є основою для формування громадянської свідомості та моральних норм.

Одним із важливих аспектів виховання через фольклор є його здатність сприяти соціалізації учнів. Колективні заходи, в яких учні беруть участь, допомагають формувати у них почуття командної роботи, взаємодопомоги, відповідальності один перед одним. Спільна участь у підготовці та проведенні свят

або обрядів зміцнює взаємозв'язки в класі, сприяє розвитку комунікативних навичок та створенню атмосфери взаємопідтримки.

Завдяки таким заходам діти навчаються працювати разом, підтримувати один одного, приймати різноманітні ролі, що є важливим аспектом соціалізації. Наприклад, організація вистави за мотивами народних казок, де кожен учасник має свою роль, дозволяє учням не тільки виявити свої творчі здібності, але й вчить співпраці, взаєморозумінню та взаємоповазі.

Ці навички, набуті через фольклорні практики, важливі не лише для шкільного життя, а й для майбутнього соціального життя учнів, оскільки сприяють їх успішній інтеграції в різноманітні соціальні групи, умінню працювати в колективі і взаємодіяти з людьми різних вікових груп.

## 6.2. Свята, пов'язані з обрядовістю та календарними подіями

Одним з ефективних способів використання фольклору в позакласній роботі є організація традиційних свят і обрядів. Такі заходи, як святкування Різдва, Великодня, Купала, Масляної, надають учням можливість не лише познайомитися з культурними традиціями свого народу, а й активно в них брати участь [3, с. 17].

Фольклорні свята, які проводяться поза уроками, можна поділити на кілька основних категорій:

Свята, пов'язані з обрядовістю та календарними подіями. Ці свята базуються на народних обрядах та ритуалах, які супроводжують важливі календарні дати. Вони мають особливу цінність, адже дають змогу учням не лише вивчати традиції, а й брати безпосередню участь у ритуалах.

- Різдвяні та Новорічні свята. Колядки, щедрівки, вертепи - це традиції, які школярі з задоволенням вивчають під час святкування Різдва та Нового року. Спільне виконання колядок і щедрівок, приготування святкових страв, розучування

народних ігор допомагає дітям краще зрозуміти звичаї та обряди, пов'язані з цими святами.

- Великодні свята. Підготовка до Великодня в школі також включає багато фольклорних елементів: розпис яйців, випікання пасок, спільне святкування. Діти навчаються пісням, традиціям великодніх святкувань, що сприяє розвитку їх моральних і естетичних цінностей.

- Масляна. Це свято зустрічі весни, яке з давніх часів супроводжується народними обрядами, піснями, танцями та іграми. Масляна, як одне з найбільш веселих та колективних свят, вчить дітей поважати родинні традиції, розуміти важливість єдності в родині та колективі.

- Івана Купала. Це свято пов'язане з обрядами очищення, символами води і вогню, що мали магічне значення в українському фольклорі. Купальські пісні, танці, плетіння вінків, стрибки через вогонь - всі ці елементи дають учням можливість зануритись в атмосферу стародавніх народних свят і зрозуміти глибину народної мудрості.

Також є свята, що пропагують цінності родинних традицій. Свята, пов'язані із вшануванням пам'яті предків, особливо важливі для виховання учнів у дусі поваги до старших поколінь і сімейних цінностей. Одним із таких свят є День пам'яті предків. Це свято, яке вшановує прашурів, відзначається через участь у поминальних обрядах, прибирання могил, а також через розповіді про героїчні вчинки родичів. Воно допомагає школярам осмислити важливість родинної пам'яті, глибоко зрозуміти цінність традиційних обрядів та ритуалів [1, с. 8].

Окрім релігійних і родинних свят, в позакласній діяльності також мають місце свята, які є результатом творчості народних майстрів. До таких свят можна віднести фестивалі народного мистецтва, де учні знайомляться з традиціями виготовлення народних виробів, зокрема вишивки, кераміки, гончарства, ткацтва.

Вивчення народного мистецтва та участь у майстер-класах дають школярам можливість розвивати свою творчу уяву, навички роботи з різними матеріалами та засвоювати навички традиційних ремесел.

Організація фольклорних свят в школах вимагає ретельного планування та залучення як учителів, так і учнів до активної участі. Участь дітей у підготовці свят дозволяє не тільки поліпшити їхні організаторські здібності, а й виховати почуття колективізму, співпраці та взаємоповаги.

Учителі можуть організовувати різноманітні майстер-класи, на яких діти будуть виготовляти різноманітні атрибути для свят - від паперових вінків до святкових масок. Свята повинні бути інтерактивними і залучати до активної участі всіх учнів. Це може бути театралізоване дійство, підготовлене учнями, виконання народних пісень та танців, демонстрація традиційних ремесел. Важливим є також проведення обрядових дійств, таких як запалювання свічок, стрибки через вогонь або створення символічних прикрас для святкових столів. Після свята доцільно провести обговорення, на якому учні зможуть поділитися своїми враженнями, розповісти, що нового вони дізналися і чому саме цей досвід був для них важливим [32, с. 11]. Це допоможе учням осмислити свій досвід і краще зрозуміти значення народних традицій.

Фольклорні свята в позаурочній діяльності займають важливе місце в вихованні учнів. Вони не тільки дозволяють глибше пізнати культуру свого народу, але й сприяють формуванню моральних, естетичних і соціальних якостей у школярів. Участь у таких святкуваннях допомагає дітям відчувати свою належність до рідної

## ВИСНОВКИ

1. У сучасних умовах питання збереження, популяризації та дослідження українського фольклору набувають особливої актуальності. Це зумовлено багатющим духовно-творчим потенціалом української традиційної культури, яка виступає одним із провідних чинників морально-етичного й естетичного відродження національної свідомості, духовності суспільства та формування ментальності народу. Український фольклор також є фундаментом для розвитку професійного мистецтва, забезпечуючи його автентичність та глибинний зв'язок із національною культурною спадщиною.
2. Формування національної свідомості у підростаючого покоління є одним із ключових завдань сучасної педагогіки. В умовах глобалізації та культурної взаємодії педагоги мають з особливою відповідальністю організовувати свою діяльність, спираючись на національні традиції, цінності та ідеали українського народу. Освітній процес, побудований на основі народної культури, сприяє вихованню дітей у дусі патріотизму, любові до рідної землі та шанобливого ставлення до духовної спадщини.
3. Традиції, звичаї та обряди є унікальною частиною нашої історії, яка не лише збагачує сучасність, але й формує духовну основу суспільства. Збереження цих цінностей є обов'язком кожного, адже вони відображають фундаментальні моральні принципи: повагу до предків, любов до рідної землі, шанування родини. У сучасних умовах важливо не лише зберегти ці багатовікові традиції, але й адаптувати їх до виховного процесу, аби сформувати у дітей відчуття честі, гідності та гордості за свою національну культуру.
4. Навчально-виховний процес повинен ґрунтуватися на принципах етнопедагогіки, яка використовує засоби народної творчості для всебічного розвитку особистості. Фольклор допомагає дитині пізнати свій народ, усвідомити

власну ідентичність та знайти себе у цьому світі. Різноманітний характер фольклору дозволяє висвітлити різні аспекти життя українців, розкриваючи їхній світогляд, цінності та побут. У цьому контексті школа стає осередком духовного розвитку, формування загальнолюдських моральних принципів та виховання естетичної культури школярів.

Фольклорні твори активно інтегруються у зміст шкільних підручників, методичні рекомендації та виховні заходи. Водночас значну роль відіграє педагогічна майстерність учителя, який своїм творчим підходом може органічно впроваджувати елементи народної дидактики в навчальний процес, збагачуючи уроки та позакласну роботу глибоким національним змістом.

Морально-етичне виховання школярів неможливе без використання елементів усної народної творчості, яка виступає не лише засобом передачі знань, але й джерелом формування моральних цінностей. Фольклор, як результат багатовікового духовного досвіду українського народу, є безцінним культурним надбанням. Його гуманістичні ідеї, любов до свободи та краси здатні зворушувати дитячі серця, розвивати естетичний смак, виховувати почуття національної гордості та зміцнювати історичну пам'ять.

Таким чином, український фольклор є невичерпним джерелом духовного збагачення та інструментом виховання нових поколінь, які цінуватимуть традиції, поважатимуть історію та збережуть національну ідентичність у швидкозмінному сучасному світі.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Болгаріна В., Журецький Я. Вплив народних традицій у вихованні учнів. Рідна школа. 1999, 32 с.
2. Василенко Л. М. Педагогічні підходи та принципи формування вокально-методичної майстерності вчителя музичного мистецтва. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2015. 125 с..
3. Воропай О. Звичаї нашого краю. Оберіг. 1993. 22 с.
5. Граб У. Музикологія як університетська дисципліна: історія ідеї. Київ, 2006, 55 с.
6. Грица С. Фольклор у просторі та часі. Тернопіль, 2000. 226 с.
7. Довженок Г. В., Луганська К. М. Дитячий фольклор. Наукова думка. 1984. 35 с.
8. Довженок Г. Літала сорока по зеленім гаю. Дитячі та молодіжні українські народні ігри. Київ, 1990. 123 с.
9. Дубасенюк О.А. Практикум з педагогіки. Київ, 1996. 211 с.
10. Здоровега Н. Нариси народної весільної обрядовості. Київ, 1990. 77 с.
11. Знойко О. Міфи Київської землі та події стародавні. Київ, 1989. 156 с.
12. Іванченко М. Дивосвіт прадавніх слов'ян. 1991. 171 с.
13. Кияновська Л. О. Деякі аспекти стильового аналізу регіональних музичних культур. Збірка наукових статей на пошану професора С. Павлишин. Львів, 2000. 99 с.
14. Кияновська Л. О. Українська музична культура. Навч. посіб. СМП "АСТОН", Тернопіль, 2000. 184 с.
15. Кіліченко Л. М., Лещенко П. Я., Проценко І. М. Українська дитяча література. Вища школа, 1979. 19 с.
16. Ковальчук О.В. Українське народознавство. Освіта, 1992. 69 с.
17. Колесса Ф. Українські народні думи. Львів, 1921, 32 с.

18. Кузь В., Руденко Ю. Основи національного виховання. Умань, 1993. 70 с.
19. Кульчицька О.М. Свято в школі. Навчальна книга, 2005. 13 с.
20. Махновця Л. Є. Літопис Руський. Пер. з давньорус. Дніпро, 1989. 462 с.
21. Лозко Г. Українське народознавство. Зодіак-ЕКО, 1995. 320 с.
22. Хибінський А. Музикологія у Львівському університеті у 1912–1939 роках. Наукові збірки Львівської державної музичної академії ім. М. Лисенка. Львів, 2002. 182 с.
23. Назаренко М. Вокально-хорова підготовка майбутнього вчителя музичного мистецтва в контексті інтегративного підходу. Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені В. Винниченка. Педагогічні науки. 2014. 237 с.
24. Науменко Н. Вокальна компетенція – невід’ємна складова професійності майбутнього вчителя музики. Початкова школа. 2014. 52 с.
25. Овчаренко Н. А. Професійна підготовка майбутніх учителів музичного мистецтва до вокально-педагогічної діяльності. Монографія. Кривий Ріг, 2014. 400 с.
26. Огієнко І.І. Українська культура. Вид-во книгарні Череповського, 1918. 7 с.
27. Осипець Р. О. Виховання національної самосвідомості майбутніх учителів музики в процесі опанування української народнопісенної культури: автореф. дис. канд. АПН України. Київ, 2000. 19 с.
29. Павлюк С.П. Українське народознавство. Фенікс, 1994. 50 с.
30. Поліщук Ф.М. Вивчення усної народної творчості. Київ, 1978, 104 с.
31. Бех І. Програма патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. Шкільний світ. 2007. 12 с.
32. Ройченко І. В. Використання фольклору на уроках музичного мистецтва в початкових класах. Навч. посіб. Вінниця, 2016. 54 с.
33. Сиротенко А.Й. Громадянське виховання учнівської молоді у позашкільній роботі. зб. матер. наук.-практ. конф. 2006, 8 с.

34. Селезнева Н. О. Мистецтво хорового співу та народна освіта України у взаємному зв'язку. Друк. Одеса, 2004. 173 с.
35. Сковорода Г. Твори у 2-х томах. в-во Українського наукового інституту Гарвардського. 1994, 101 с.
36. Стельмахович М. Г. Народна педагогіка. Київ, 1997.
37. Стельмахович М. Г. Українська родинна педагогіка. Навч. посіб. 1996. 46 с.
38. Сухомлинський В. О. Павлиська. Середня школа. Рад. школа, 1977. 56 с.
39. Українка Л. Твори в десяти томах. Дніпро, 1965. 256 с.
40. Ушинський К. Д. Про народність у громадському вихованні. Рад.школа, 1983. 103 с.
41. Фрайт О. Фольклорні мотиви в музичних творах для дітей. 1993. 70 с.
42. Фролова К. П. Фольклор у духовному житті українського народу. Львів, 1991. 77 с.
43. Хайруддинов М. Народні традиції та виховання. Початкова школа. 2003. 17 с.
44. Шевченко Т. Зібрання творів: У 6 т. Поезія. 2003. 195 с.
45. Шкода М. В. Люба моя Україна. Свята, традиції, звичаї, обряди, прикмети та повір'я українського народу. ТОВ ВКФ «БАО». 2008, 38 с.
46. Шульгіна В. Д. Музична україніка. Моногр. Національна музична академія України, 2000. 231 с.
47. Щербань П. Національне виховання в сім'ї. Либідь, 2000. 254 с.